

Тацяна Кабрэжыцкая

МАСТАЦКАЕ АСЭНСАВАННЕ МЕНТАЛІТЭТУ БЕЛАРУСАЎ У АПАВЯДАННІ Э. АЖЭШКІ «ЗІМОВЫМ ВЕЧАРАМ»

Выдатная польская пісьменніца Эліза Ажэшка (1841–1910) нарадзілася і амаль усё сваё жыццё пражыла на беларускай зямлі. Месца яе нараджэння – маёнтак Мількаўшчына на Гродзеншчыне. З 1870 г. і да самай смерці пісьменніца жыла ў Гродне, дзе і пахавана.

Грамадзянская пазіцыя Э. Ажэшкі выразна выявілася яшчэ ў маладыя гады. У час паўстання 1863–1864 гг. яна была сувязной атрада Р. Траўгута, што дзейнічаў на Брэстчыне, збірала і перадавала паўстанцам лекі і харчы. У першым жа творы пісьменніцы – апавяданні «Малюнак з галодных гадоў» (1866) – раскрыўся дэмакратычны характар яе светабачання. Увогуле за сваё творчае жыццё яна напісала звыш 30 раманаў і аповесцей, збор яе твораў на польскай мове налічвае 52 тамы. Пісьменніца рэалістычна падавала праўду жыцця на сацыяльным і побытавым узроўнях, пісала пра разарэнне шляхты, маральны ўпадак арыстакратыі, выступала ў абарону бедных нізоў горада і вёскі, асобна вылучаючы пры гэтым тэму жаночай эмансipaцыі. Сусветнае прызнанне Э. Ажэшка атрымала напрыканцы XIX ст., калі з асаблівым майстэрствам апісала прадстаўнікоў тых народаў, якія жылі на яе роднай зямлі – не толькі палякаў, але і яўрэяў, і беларусаў. Не дзіва, што знакаміты ўкраінскі пісьменнік Іван Франко, які называў Э. Ажэшку «зоркай першай велічыні... на небасхіле сучаснай польскай літаратуры», выяўляў жаданне перакласці на ўкраінскую мову яе прозу, і найперш «такія дасканалыя і напісаныя з такой душэўнай цеплынёй творы... з жыцця беларускага народа».

Беларускія матывы – падзеі, вобразы, пейзажныя малюнкi, этнаграфічны кампанент – прысутнічаюць у многіх творах пісьменніцы, у тым ліку ў аповесцях «Нізіны» (1884), «Дзюрдзі» (1885), «Хам» (1888), рамана «Над Нёманам» (1887), апавяданнях «Рэха», «Раманіха», «Зімовым вечарам», «Гадэвуш» і інш. Беларускі фальклор, сялянскі побыт, беларуская флора апісаны ў яе нарысах «Людзі і кветкі на берагах Нёмана» (1888–1891).

Апавяданне Элізы Ажэшкі «Зімовым вечарам» выключна паказальнае для раскрыцця яе пісьменніцкай канцэпцыі беларусазнаўства. У мастацкім тэксце знаходзім шмат з таго, што можна лічыць народазнаўчай інфармацыяй. У апавяданні ўзнікаюцца і сацыяльныя, і маральна-этычныя праблемы. Усе дзейныя асобы твора – вясковыя беларусы. Аўтарскія адносіны да герояў вызначаюцца сапраўднай сімпатыяй, што выяўляецца праз усе сродкі стварэння вобразаў, у тым ліку і праз партрэтныя апісанні. У гэтым плане асаблівым дасягненнем пісьменніцы можна лічыць вонкавы партрэт селяніна Сымона Мікулы. Як галоўныя, так і другарадныя героі твора – госць, гаспадар хаты, іншыя члены яго сям’і – выпісаны з глыбокім і тонкім раскрыццём іх псіхалогіі. Паказу душэўных перажыванняў дзейных

асоб спрыяюць моўныя характарыстыкі і нават невялічкія рэплікі ў дыялогу персанажаў апавядання маюць канцэптualaнае значэнне. Напружаны настрой твора падмацаваны пейзажнымі малюнкамі, якія ў апавяданні ўтвараюць кальцавую кампазіцыю. Яшчэ адна адметнасць майстэрства Э. Ажэшкі – займальнасць сюжэта: ідэйная задума апавядання прачытваецца паступова, загадкаваасць асобы госця захоўваецца амаль да апошніх радкоў апаведу.

Пісьменніца засяроджвае чытацкую ўвагу на глыбокіх каранях народнай маралі і народнай эстэтыкі, якія раскрываюцца праз зварот да розных формаў нацыянальнай самасвядомасці – этычныя нормы, эстэтычныя пачуцці, мастацка-эмацыянальнае ўспрыняцце рэчаіснасці. Аўтарскае выяўленне канцэпцыі нацыянальнага характару беларусаў здзяйсняецца ў некалькіх напрамках. Як найбольш важкія канцэпты ў творы можна вылучыць хрысціянскую веру і народную культуру.

Апеляцыя да евангельскіх нормаў маралі (каплічка, вобраз Хрыста), а таксама да біблейскай прытчы падкрэсліваюць неабходнасць дамінанты духоўных каштоўнасцей у жыцці чалавека. Біблейская прытча пра блуднага сына, выкарыстаная для мастацкага асэнсавання жыццёвага здарэння, нібыта падказвае: пакаянне ачышчае душу чалавека, выратаванне можа быць наканавана таму, хто прызнае свае памылкі.

Агульначалавечае, гуманістычнае ў творы моцна знітавана з народна-нацыянальным. Пісьменніца абапіраецца на шырокае выкарыстанне этнаграфічных асаблівасцей, прама ці апасродкавана звяртаецца да народнага сімвала, замацаванага ў вераваннях і ўяўленнях беларусаў, да вусна-паэтычнай народнай творчасці. Так, нельга не прызнаць, што аўтарская ўвага свядома сканцэнтравана на вясковай хаце. Яшчэ здаўна ў народзе замацавалася ўяўленне пра народнае жыллё як мадэль сусветнага правапарадку. І тыя дэталі, на якіх спыняецца пісьменніца пры абмалёўцы інтэр'ера сялянскай хаты, таксама з'яўляюцца вельмі важнымі ідэйнымі акцэнтамі. Таму невыпадкова героя свайго апавядання беларуса Сымона Мікулу Э. Ажэшка ставіць на чале вялікай і дружнай сям'і (таксама народны ідэал) і «пасяляе» яе ўсю ў адну прасторную і ўтульную хату. У адпаведнасці з народнымі ідэаламі падаюцца і падрабязнасці этнаграфічнага плана: сярод найвышэйшых каштоўнасцей побыту печ, камінок, агонь, калыска – вялікі лазовы кошык, калаўрот, ночвы і рэшата, вядро з вадою, стол і посуд, хлеб і гарэлка. Падкрэслім, што наяўнасць у хаце хлеба і гарэлкі, паводле пісьменніцы, павінна была засведчыць не толькі пэўны дабрабыт, але і з'явіцца сімвалам гасціннасці сям'і, яе адкрытасці сусвету.

Па-майстэрску выкананыя пейзажныя малюнкi, якія выдатна характарызуюць унутраны стан дзейных асоб апавядання, таксама ў аснове сваёй арыентаваны на народную сімваліку. Так, прыёмы псіхалагічнага паралелізму прасочваюцца ў апісанні снежнай віхуры на пачатку і ў канцы апавядання: як вядома, мастацкі вобраз хмары ў народных уяўленнях звязаны з прадчуваннем нейкай бяды, гора; ён сімвалізуе нагавор і няславу [*1] [2, 227].

Беларускі фальклорны элемент, які шырока выкарыстоўвае Э. Ажэшка, характарызуецца арыгінальнасцю і разнастайнасцю. Ён прадстаўлены ў творы рознымі формамі і жанрамі – прымаўкамі і прыказкамі, праклёнамі, загадкамі, казкамі, песнямі. Неабходна спецыяльна адзначыць і тое, што ў польскім тэксце апавядання «Зімовым вечарам» аўтарка для індывідуалізацыі дзейных асоб ужывае беларускую лексіку, што асобныя народныя песні яна свядома падае ў беларускамоўным варыянце. І нельга не ўбачыць у гэтым сведчанне глыбокай павагі пісьменніцы да беларускага народа.

Мастацкі метада Э. Ажэшкі, якая распрацоўвала рэалістычны паказ рэчаіснасці, у выкарыстанні фальклору быў досыць арыгінальны. З аднаго боку, народазнаўчы кампанент дазваляе гаварыць пра этнаграфічны характар яе рэалізму – у гэтым яе творчасць перагукваецца з класічнымі творамі, скажам, украінскіх празаікаў XIX ст., такімі майстрамі побытавага рэалізму, як Іван Нячуй-Лявіцкі, Панас Мірны. Літаратура ўкраінскіх неанароднікаў напрыканцы XIX ст. праходзіла шлях развіцця ад апісальнага этнаграфізму і натуралізму ў напрамку да сінтэтычнасці. Асаблівае значэнне неанароднікі прыдавалі комплексу ўзаемадачынэнняў *эстэтыка – мараль*. У свае творы яны імкнуліся ўвесці асвятленне рэлігійных пастулатаў маральнасці, якія павінны былі скіроўваць чытача да духоўнага ачышчэння. Фактычна для тагачаснага мастацтва слова вельмі блізкай стала ідэя дацкага філосафа Серэна К’еркегора пра магчымасць унутранага перараджэння і ўдасканалення кожнага чалавека пры асэнсаванні свайго месца ў свеце і здзяйсненні выбару ўласнай жыццёвай пазіцыі. Што датычыць Э. Ажэшкі, то ў яе творы рэалізуюцца як даўні, так і новы падыход да народнай творчасці, характэрны для мадэрных пошукаў еўрапейскай мастацкай літаратуры пачатку XX ст. Што ж набліжала аўтарку «Зімовага вечара» да тых пісьменнікаў, якіх – на падставе новага філасафічнага асэнсавання фальклору – пачалі характарызаваць як «неарамантыкаў»?

Адказ на гэта пытанне наступны: праз беларускі фальклорны матэрыял польская пісьменніца імкнулася раскрыць шырокай чытацкай аўдыторыі глыбокі ўнутраны свет беларусаў, іх светапоглядныя, маральныя і этычныя асновы, чысціню, высакароднасць памкненняў і перакананняў – усё тое, што сёння ўкладваецца ў шырокае паняцце ментальнасці народа. Ва ўкраінскай літаратуры прыклад такога мастацкага асэнсавання народнага духу даў празаік Міхайла Кацюбінскі ў сваёй знакамітай аповесці пра жыццё гуцулаў «Цені забытых продкаў». Аднак тыпалагічнае супастаўленне прозы Э. Ажэшкі і ўкраінскіх аўтараў высвятляе не толькі агульнае, але і выразна адметнае.

Сярод прыкмет агульнага вызначым наступнае: фальклорны кампанент пачынае ўваходзіць у мастацкі тэкст не толькі як «каларыт», але і як «перакананні». Паэтыка фальклору выкарыстоўваецца не арнаментальна, а праз светапоглядную канцэпцыю. Адрознае прадвызначана характарам нацыянальнай ментальнасці, выказнікамі якой павінны былі стаць новыя героі пісьменнікаў-неарамантыкаў. Для ўкраінскіх аўтараў прыёмы неарамантычнага пісьма досыць моцна набліжаныя да сімвалізму – як,

скажам, у п'есе Лесі Украінкі «Лясная песня». У іншых выпадках, праз вельмі характэрную для ўкраінцаў стыхію лірызму, неарамантычныя творы атрымліваюць афарбоўку сентыменталізму, паколькі менталітэт украінцаў абапіраецца ў значнай ступені на ўспрыманне рэчаіснасці «праз сэрца». Так званы ўкраінскі «кордацэнтрызм» уключае ў сябе схільнасць народа да мройлівасці, вельмі ўласцівая ўкраінцам і эмацыянальная рэакцыя на разлад паміж ідэалам і рэчаіснасцю.

Беларускі фальклор дапамог польскай пісьменніцы знайсці новыя формы мастацкага адлюстравання і аналізу грамадскага жыцця. Так, у прыватнасці, праз выкарыстанне песень баладнага жанру яна ўзмацняе і псіхалагізм твора, і сацыяльны аспект характарыстыкі герояў твора. Казачны сюжэт пра трох братоў, які арганічна ўключаны ў сюжэт самога апавядання, гучыць як папярэджанне, працуе на тое, каб рэальна апісаная падзея не скончылася яшчэ адной трагедыяй, якімі так шырока пазначана жыццё. Неарамантычны стрыжань апавядання «Зімовым вечарам» быў фактычна падпарадкаваны асвятленню валявога, актыўнага пачатку ў «нацыянальным» чалавеку. І нельга не адзначыць, што пад пяром Э. Ажэшкі неарамантычнае выкарыстанне фальклору спрыяе раскрыццю рэалістычнай дамінанты ў ментальнасці яе герояў – прадстаўнікоў беларускага народа.

Многія гады творчай дружбы звязвалі Э. Ажэшку з Ф. Багушэвічам, фалькларыстам і этнографам Я. Карловічам, знакамітым славяназнаўцам з Равава Мар'янам Здзяхоўскім і іншымі вядомымі пісьменнікамі і вучонымі, народжанымі на беларускай зямлі. Э. Ажэшка ўсяляк садзейнічала развіццю беларускай нацыянальнай культуры і літаратуры, у прыватнасці заахвочвала Ф. Багушэвіча да напісання твораў на роднай мове. У сваю чаргу, удзячны аўтар «Дудкі беларускай» у лісце да Э. Ажэшкі ахарактарызаваў яе як «каралеву жывога слова і пакутлівай Праўды» [1, 230], прысвяціў пісьменніцы ў сувязі з 25-годдзем яе літаратурнай дзейнасці прачулы верш «Яснавельможнай пані Арэшчысе» (1891) [1, 99–100].

З творамі Э. Ажэшкі беларусы знаёміліся як у арыгінале, так і ў перакладах. Апавяданне «Зімовым вечарам» (пад назвай «У зімовы вечар»), аповесць «Хам» яшчэ ў дарэвалюцыйны час былі інсцэніраваны і неаднойчы ставіліся рознымі беларускімі тэатральнымі калектывамі, у тым ліку Першай беларускай трупай Ігната Буйніцкага (1910–1912), Беларускім вандроўным тэатрам Уладзіслава Галубка (1923) і інш. Спектаклем «У зімовы вечар» распачаў сваю працу ў Мінску ў 1920 г. Беларускі дзяржаўны тэатр (сёння – Нацыянальны тэатр імя Янкі Купалы). На творах Э. Ажэшкі адточвалі сцэнічнае майстэрства сам Ігнат Буйніцкі, славетая Паўліна Мядзёлка, іншыя вядомыя беларускія актёры. Перад сённяшнімі беларускімі чытачамі апавяданне Элізы Ажэшкі «Зімовым вечарам» – гэты сапраўдны праявічы шэдэўр польскай пісьменніцы – раскрываецца праз кангеніяльнае беларускамоўнае ўзнаўленне, выкананае бліскучым майстрам беларускага мастацкага слова – пісьменнікам Янкам Брылём.

ЗАЎВАГІ

*1. Нельга не прыгадаць тут характэрны прыклад выкарыстання сімвалічнага вобраза хмары ў «Слове пра паход Ігаравы».

ЛІТАРАТУРА

1. *Багушэвіч Ф.* Творы / Уклад. Я. Янушкевіча. Мн., 1991.
2. *Потапенко О. І. Кузьменко В. І.* Словник українознавства. Київ, 1995.